

Оригинални научни рад

Иван М. БЕЦИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

НИШКА ИНДУСТРИЈСКО-ПРИВРЕДНА БАНКА**

Апстракт: Потреба за привредним развојем утицала је да се крајем XIX века на простору Краљевине Србије оснује велики број новчаних завода. Њихов локални карактер и невелики капитал којим су располагали утицао је да у свакој вароши постоји већи број финансијских установа на акционарској основи. Овај тренд настављен је и стварањем Краљевине СХС/Југославије, а Ниш је као једно од привредних средишта југоисточног дела државе карактерисао и велики број локалних новчаних завода. У раду је представљено пословање и постојање *Нишке индустријско-привредне банке*, основане после Великог рата, а која је постојала до забране рада финансијским установама у социјалистичкој Југославији. Рад је писан првенствено на основу архивске грађе, а стављање ове установе у шири контекст омогућено је коришћењем релевантне литературе.

Кључне речи: Нишка индустријско-привредна банка, дивиденда, велика економска криза, Други светски рат, ликвидација.

Са стицањем независности 1878. године Србија је показала знатну жељу да се и у привредном погледу сврста међу европске државе. Велику препреку у томе чинило је то да је била упућена на сопствени капитал, а он је био изузетно скроман. Разлоге томе треба тражити у томе да је ова балканска држава била искључиво аграрна земља, са примитивним методама обрађивања земље, а тиме и са веома ниским ценама пољопривредних производа, са неразвијеном индустријом, спољнополитички и саобраћајно у лошем положају. У таквим околностима није се могао прибрати и ангажовати значајнији капитал, што је условило да банкарство буде бескрајно децентрализовано, без постојања филијала и чисто локалног карактера (Бајкић 1929: 549).

Слој који је у финансијском погледу одскакао од осталих занимања био је трговачки, а који је у последњих двадесет година XIX века доживео снажан успон.

* Виши научни сарадник, besic89@ gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-9/2021-14/200020 од 5. фебруара 2021. године.

Посебно су предњачили крушни трговци (гросисти) који су са оснивањем банака и ширењем трговачких веза разгранатом мрежом агената и заступника постепено потискивали стране трговце са српског тржишта. Трговачки сталеж чинио је до 5% становништва, а према прегледу из 1900. године у Србији је било 6.713 трговаца и 8.053 слугу и помоћника (*Историја српског народа* 1994: 30).

Трговци су били покретачи оснивања акционарских друштава, међу којима су нарочито место за покретање привреде заузели новчани заводи. Број банака рапидно је растао из године у годину и већ до 1890. године у Србији су пословала 43 новчана завода, са укупним капиталом од 10.606.000 динара (Бецић 2016а: 38; *Историја српског народа* 1994: 18). Посебна етапа у оснивању новчаних завода била је током Царинског рата (1906–1911) када су основане чак 43 банке, чији се број 1913. године, после завршетка Балканских ратова, попео на 187, са уплаћеним капиталом од 51.193.000 динара (Вучо 1955: 243).

Најстарији новчани завод на југу Краљевине Србије основан је 1. октобра 1885. године и понео је назив *Нишка акционарска шпедисионица* (*Правила Нишке акционарске шпедисионице* 1923: 3). Већ пар година касније у Нишу су основана још два новчана завода: *Нишка задруга за међусобно домаћање и шпедњу* 1888. године и *Српско јеврејска шрајовачка задруга* 1889. године (Бецић 2016б: 750). Попут осталих финансијских установа у држави и ове банке настале су првенствено због недостатка капитала за обављање сопствених послова и удруживањем привредника требало је да, пре свега, обезбеде повољне кредите првенствено својим акционарима.

Развој привреде, а тиме и банкарства, прекинут је избијањем Првог светског рата. Ситуација је посебно постала тешка од јесени 1915. године када су се војска и део народа повукли из земље која је окупирана и подељена у три гувермана. Током окупације непријатељ је предузимао разне мере против српских банака. Бугарске власти претиле су строгим казнама за све оне који не би пријавили своје вредности и ефективу у банци. Нестанак списа и документације отежао је, ако не и онемогућио поновно успостављање односа са клијентелом после рата. У првој години по ослобођењу било је тешко да се да чак и приближна процена штете која је причињена кредитним установама. Банка, чија управа није напустила земљу, или је престала са радом или га је свела на минимум (Јовановић 2018: 105).

Ниво пострадалости на подручју Краљевине СХС био је висок, а изузетно тешко стање било је на подручју предратне Краљевине Србије. Процент жртава рата достигао је четвртину становништва, привредни субјекти били су девастирани и за дуже време онеспособљени за функционисање, сточни фонд је десеткован, а стање саобраћајне онемогућавало је развој привреде. Преко 60% прагова на српским пругама било је труло, па је максимална брзина композиција износила 25–30 км/ч. Најважнија саобраћајница Београд – Ниш – Скопље оспособљена је за коришћење тек крајем јула 1919. године.

Порушени Савски мост и недовољан број речних пловила онемогућавали су нормалну комуникацију са крајевима северно од Саве и Дунава, што је додатно оштерећивало иначе проблематичну циркулацију људи и робе у источном делу државе (Станић 1920: 242–243).

Свеукупно стање, али и мораторијум на отплату предратних дугова утицали су на то да се банкарство, као део привреде који је био њен финансијски покретач, нађе у тешком стању за пословање. За велике новчане потребе тржишта довољну количину новца за кредитрање имао је мали број банака, док су предратне главнице новчаних завода, услед инфлације и великих потреба, постале симболичне и нису могле да подмире ни мали део потраживања. Зато су банке биле принуђене да повећавају свој основни капитал (уколико су акционари били у могућности да то обезбеде), да се спајају са другим новчаним заводима и фузијом повећају свој капитал, а смање режију, или да прибегну ликвидацији.

Из свега наведеног, јасно је да је финансијска моћ новчаних завода у Србији била изузетно слаба и то не само у поређењу са снагом банака у другим државама већ и са онима на северозападу Краљевине СХС. Од целокупног финансијског капацитета банака новостворене државе у 1919. години, новчани заводи са простора предратне Србије учествовали су са свега 5,84%, а уколико би се томе додали и новчани заводи са подручја Војводине тај проценат би нарастао на, и даље скромних, 10,89% (Ђуговић 1986: 40).

Велике потребе државе и становништва за изградњом утицале су на инвестициону политику банака, тако да се знатан број њих упуштао у финансирање, оснивање и преузимање индустријских и трговачких предузећа. Последица ових кретања била је та да су се новчани заводи јавили као власници низа грађевинских предузећа, шивара, фирми и магацина који су трговали намирницама, итд. Овакво пословање готово свих банака намеће закључак да у Краљевини СХС, као и у Србији раније, није била извршена подела новчаних завода на пословне банке и на чисто банкарске установе, али и одговор банака на помањкање новца, нарочито у 1922. години. Послови изградње, али и спекулације, доносили су брзу и велику зараду, будући да се радило о трговини дефицитарном робом, што је изазвало подизање улога на штедњу и пласирање новца по знатно вишим, зеленашким каматама, тако да су новчани заводи остајали без средстава довољних за рад и морали су да реализују сопствени портфељ који није увек био ликвидан (Бецић 2015: 61).

Привредно стање на подручју Ниша у 1922. години није било повољно. Застој у пословима осећао се од августа месеца, и то у периоду када се очекивао његов раст услед јесење сезоне. Послови су стали и у чаршији и у унутрашњости, а привредници су тешко подносили тај застој. Динар је и даље падао и угрожавао пословање, а интервенције државе на новчаном тржишту продајом долара из Блеровог зајма на берзи довеле су до пада вредности

страних валута, тако да су многи сматрали да ће то довести до општег пада цена. Цене колонијалне робе јесу пале, али ове робе у земљи није било превише. Веровање да ће цене и даље падати утицало је да су се купци уздржавали од куповине што је довело до застоја у трговини.

Како је најзаступљенија грана привреде у Краљевини СХС била пољопривреда, јесен је означавала тренутак када су земљорадници наплаћивали своја улагања и рад и када се осећало обиље новца на тржишту. Међутим, услед страха владе од појаве глади у држави дошло је до забране извоза, тако да су цене пољопривредних производа пале, па сељак престао да доноси робу на пијацу. „Није имао вољу да производе прода будзашто, а није имао превеликих потреба. Није порески превише оптерећен, а ако држава покуши шећер, он га мање купује. Гас много не троши јер рано леже, телефон не користи јер га и нема. Паланачкој привреди отпао је најважнији купац и застој је био неминован. Индустрију и занатство пагађала је велика новчана оскудице. Није било довољно новца да би се подигли кредити за набавку сировина на време, за повећање инвентара и друго. Млинови који су могли да самељу шест вагона дневно радили су капацитетом од вагон до два. Грађевински послови су се развлагали. Новоподигнуте фабрике готово да нису радиле јер нису имале обртног капитала и тешком муком су долазиле до њега. Држава је са великим кашњењем исплаћивала своје предузимаче, а они су дуговали својим добављачима. Ови услови говорили су о страховито лошој и финансијској и трговинској политици владе јер да долари нису продавани брзо и у великим количинама већ постепено, не би динар толико осцилирао и изазивао пертурбације у привреди. Да није било непотребне забране извоза, посао би био живљи, а држава би располагала са више девиза. Да није било константног буџетског дефицита и праведније распоређеног пореског оптерећења било би више новца у оптицају и била би избегнута новчана криза“ (*Полиџика* 9. децембар 1922: 6).

У оваквим привредним околностима 6. јула 1922. године Министарству трговине и индустрије молбу за одобрење правила о пословању поднео је оснивачки одбор *Нишке индустријско-привредне банке*.¹ Правила су одобрена већ наредног дана, а на повољно мишљење да се изда дозвола за оснивање овог завода утицало је и то да је после изградње пруге Прахово – Ниш омогућено јефтино снабдевање угљем из тимочких рудника и да је стога било потребно „да се поклони што више пажње оснивању индустријских предузећа у Нишу“.² Претходни збор акционара одржан је 10. децембра, а предвиђени капитал од милион динара, подељен је у 5.000 акција од по 200 динара.

1 Архив Југославије (=АЈ), фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије (=65), фасцикла 1340, архивска јединица 2324 (у даљем тексту АЈ, 65-1340-2324), Оглас Нишке индустријско-привредне банке од 24. децембра 1922.

2 АЈ, 65-1340-2324, Мишљење инспектора Мил. Зебића од 15. јула 1922.

Услед потреба на финансијском тржишту, министарство је сматрало да главница треба да буде два милиона динара, а да се његова уплата у потпуности изврши у року од две године од оснивања.³

Оснивачи *Индустријско-привредне банке* били су: Јордан Ник. Цветковић, индустријалац; Стојан П. Живковић, кројач; Велимир Ђођишић, трговац; Сава Митровић, лимар; Никола Миљковић, сарач; Миливоје П. Миленковић, трговац; Живко Ђокић, бравар; Владимир Ј. Динић, кожарски трговац; Танасије М. Јанковић, трговац и Драгутин А. Милосављевић, трговац (*Правила Нишке индустријско-привредне банке* 1922: 18). Попут највећег броја банака на простору Србије и у овој установи су међу оснивачима предњачили трговци, док су остали акционари били из редова занатлија и невеликог броја индустријалаца.

Предвиђено је да *Индустријско-привредна банка* учествује у оснивању индустријских предузећа, врши: есконтовање и реесконтовање меница и бонова, давање зајмова и отварање кредита по текућим рачунима на залог, робе, индустријске и пољопривредне израђевине и хартије од вредности, примање новца на штедњу како по уложним књижицама, тако и по текућим рачунима, али до висине уплаћеног капитала банке, куповање и продавање робе, наплате и исплате за туђ рачун, комисионе послове и издавање гарантних писама, набављање машина и справа за индустрију и пољопривреду уз давање истих на кредит индустријалцима и пољопривредницима, давање зајмова на непокретна имања, као и давање зајмова на све ствари од вредности попут покућства, кирија итд (*Правила Нишке индустријско-привредне банке* 1922: 3–4).

Управни одбор састојао се од пет чланова, а Надзорни одбор од три члава, при чему је мандат свих чланова управе био на пет година. Подела добити предвиђена је на тај начин што би се 5% издвајало у резервни фонд, 10% на име оснивања и дотације амортизационом фонду банчине фабрике и њеним машинама, 10% износила је тантијема члановима Управног и Надзорног одбора, као и банчиним чиновницима, док би се остатак од 75% стављао на располагање збору акционара (*Правила Нишке индустријско-привредне банке* 1922: 5–14).

Чланови првог Управног одбора били су: Јордан Цветковић, Велимир Ђођишић, Стојан Живковић, Никола Миљковић и Крста Јовановић, пензионер, док су чланови Надзорног одбора постали: Јордан Величковић, трговац, Миливоје Миленковић, хотелијер и Петар Држајић, трговац. Чланови оба одбора практично су изабрани једногласно, са по 920 гласова.⁴

3 АЈ, 65-1340-2324, Оглас Нишке индустријско-привредне банке од 24. децембра 1922; АЈ, 65-1340-2324, Мишљење инспектора Мил. Зебића од 15. јула 1922.

4 АЈ, 65-1340-2324, Записник са Претходног збора акционара Нишке индустријско-привредне банке од 10. децембра 1922.

Акционари су првенствено били из Ниша, али је било и неколико њих из Зајечара и Прокупља. Појединачно највише уписаних акција било је 100 и њих су уписали; Адам Олајих, Стојан Живковић, Крста Јовановић, Ружа Јовановић, Миливоје Миленковић, Јордан, Мара, Љубче, Никола и Миливоје Цветковић, Ђорђе, Лепосава, Параскева, Николија и Ставра Цветковић. Данило Ханди, Биња М. Леви. Међу најкрупнијим акционарима налазила се и породица Миленковић, на чија имена је уписано или по 60 или по 40 акција.⁵ Према националном саставу међу акционарима су доминирали Срби, али је приметан и одређени број Јевреја, што је било уобичајено за акционарска друштва на простору Ниша, па и највећег дела Србије.

Приметно је да је један од основних мотива за удруживање капитала и првих обавеза оснивача *Индустијско-привредне банке* било оснивање индустријског предузећа. Један од разлога за овакве планове оснивача био је тај да су они били из редова индустријалаца и трговаца и да су желели да се баве пословима које су најбоље познавали, али је други разлог свакако био тај да је инфлаторни период у Краљевини СХС, који је трајао до почетка 1923. године, био повољан за ову врсту делатности. Међутим, финансијске и привредне прилике су се по оснивању ову установе толико измениле да је било немогуће остварити зацртано, а да се то не одрази неповољно по ову установу. Динар је био у константном паду у односу на стране валуте које су биле неопходне за набавку машина, а са друге стране и сама цена машина константно је расла. Осим тога, од 1923. године приметна је тзв. криза кредита, која је онемогућила подизање зајмова који су били неопходни за остварење планираног подухвата. До кредита је било могуће доћи само у случају пристанка на високе камате, што се негативно односило на индустријску делатност, тако да управа није желела да срља улагањем у индустрију, мада се тога није одрицала. У првој години пословања *Индустијско-привредна банка* бавила се првенствено банкарским пословима и делом са робним. Како је банчин основни капитал уплаћиван током 1923. године тако је био и пласиран у меничне зајмове. Банка је тек крајем године отпочела са робним пословима и годину је завршила са поседовањем робе у вредности од око 156.000 динара.⁶

„Криза кредита“ имала је више узрока. Један од њих била је редукција одобрених кредита код *Народне банке*. Емисиона установа је почевши од априла 1922. године умањила висину одобрених кредита за 10%, али је услед потребе финансирања пољопривредних радова и откупа производа убрзо обуставила ову меру. Међутим, од 1. јануара 1923. године новчанична

5 АЈ, 65-1340-2324, Списак акционара Нишке индустријско-привредне банке који су депоновали акције за Претходни збор акционара одржан дана 10. децембра 1922.

6 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на I редовном збору акционара одржаном 9. марта 1924.

установа обуставила је давање нових зајмова по есконту, а све већ одобрене кредите умањила је за 10%, док је есконтовање меница по већ одобреним кредитима продужила у новим границама (*Народна банка* 1934: 152). Потрес изазван оскудицом кредита утицао је на то да су се многе банке нашле у ситуацији да обуставе своје пословање, или су се, за дуже време, уклониле са тржишта индустријских инвестиционих кредита и тако створиле услове за дубљи продор иностраног капитала, што је било супротно жељама политичке елите земље. Нови новчани заводи пак нису ни могли да помишљају на повољне кредите код већих новчаних завода јер је висина камате нагло скочила.

Недостатак новца на тржишту био је последица и 7% Инвестиционог зајма из 1921. године у висини од 500 милиона динара. Део „патриотског зајма“ уписао је синдикат од 115 новчаних завода у суми од 162.991.900 динара, а обвезнице до предвиђене суме откупила је *Народна банка*.⁷ Учестовање новчаних завода у овом зајму ослабило је новчано тржиште, као и могућност да централна банка кредитира индустријска предузећа и новчане заводе.

Када се притом дода да су почетком 1923. године иностране банке повукле су из југословенских банака велике суме које су биле пласиране под релативно повољним условима ради финансирања предстојећег извоза, јасно је да је тржиште капитала драстично осиромашило. Ситуација се није смириавала, тако да су размере кризе кредита изгубиле сваку контролу 1924. године, када је према једној анкети *Народне банке* констатовано да се „каматна стопа плаћа и наплаћује како стигне“ (Поповић и Мишић 1929: 61).

Несташица новца на тржишту и отежани услови пословања утицали су да је прво коло акција *Индустријско-привредне банке* у износу од милион динара уплаћено до краја 1923. године, док је друго коло акција у вредности од још милион динара уписано тек крајем наредне године. Привредна ситуација утицала је и на рентабилност појединих банчаних клијената, тако да се ова установа нашла у проблему као жирант фирме „Браћа Станковић и Комп.“ и то за суму од 150.000 динара, која није била мала, с обзиром на висину основног капитала са којим је ова установа располагала. Ради регулације односа са овом фирмом Банка је ушла у ванстечајну нагодбу са њом и штета се огледала једино у разлици на камати која је по уговору била закључена, јер је пресудом стечајног суда одређено да *Индустријско-привредна банка* добија камату у висини од 6% на годишњем нивоу.⁸

7 Највише новца уложиле су хрватске банке (88.648.300), затим српске (26.667.000), словеначке (24.791.400), босанскохерцеговачке (10.018.400), војвођанске (8.896.200), те даалматинске 3.970.600 динара. (*Izveštaj „Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“* 1922: 33; Becić 2003: 170–172).

8 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на II редовном збору акционара одржаном 8. марта 1925.

Од 1925. године на простору Краљевине СХС осећала се стагнација у пословима тако да је пласирање финансијских средстава у привреду смањивано и за разлику од претходних година уследиле су године обиља новца на новчаном тржишту. Банчина главница од два милиона динара уплаћена је до краја године, али су средства за изједначавање резервних фондова првог и другог кола у потпуности изједначена тек крајем наредне године тако да је дивиденда акционарима оба кола дељена тек за 1927. годину, док је до тог тренутка дивиденда исплаћивана само власницима акција првог кола.

Главни клијенти многих банака од 1925. године постали су земљорадници, а новчани заводи су за разлику од индустријалаца, трговаца и занатлија наставили да профитабилно послују. Да би увек имала довољно расположивих средстава за подмиривање потреба клијената, *Индустијско-привредна банка* ступила је у пословне односе са *Београдском извозном банком* која им је одобрила кредит од 500.000 динара, коју је нишки новчани завод користио према потреби јер се управа трудила да опрезно даје кредите.⁹

Привредна криза свела је послове у 1926. години на најмању могућу меру, али проблем на који су новчани заводи указивали годинама уназад остао је исти. Потребне државе за финансијским средствима значиле су велико захватање из привреде, посебно преицењивана реално превисока пореска стопа према новчаним заводима. Висина пореза представљала је проблем новчаним заводима одмах по њиховој обнови пословања након Првог светског рата јер су у првим послератним годинама били оптерећени са једанаест врста пореза (*Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah (1921–1922) 1923: 123*). И сами непосредни државни порески захвати били су превисоки, тако да је, примера ради, *Српска шпедисионица* у Дарувару, која је 1923. године остварила приказану чисту добит од 63.000 динара, требало да плати порез држави у износу од 30.000 динара, што је представљало 47,6% добити, док је *Лесковачка централна банка* на 200.000 динара добити требало да плати 116.103 динара, односно 58%. Самоуправни порези често су били још виши, тако да су у случају *Српске шпедисионице* предвиђали порез од 100.000 динара, односно преко 150% од чисте добити (*Спенографске белешке Народне скупштинине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца 1927: 5*).¹⁰

За зараду из 1924. године која је износила 100.000 динара *Нишка индустријско-привредна банка* опорезована је са готово 70%, а у 1926. години пореска стопа износила је 78,5%.¹¹ На прописани порез за 1926. годину

9 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на IV редовном збору акционара одржаном 6. марта 1927.

10 АЈ, 65-1320-2304, Жалба Лесковачке централне банке министру трговине и индустрије од 22. јуна 1924. године.

11 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на III редовном збору акционара одржаном 21. марта 1926;

требало је додати још двадесет и нешто хиљада динара у виду пореза на тантијеме, дневнице и плате особљу, тако да је стопа опорезивања износила 100%. Банчина управа сматрала је да је пореска политика према новчаним заводима основни узрок високе каматне стопе у земљи и да из тих разлога није било могућности за већа кредитирања индустрије и трговине.¹²

У 1927. години дошло је до промене банчних правила у погледу поделе добити. Нова правила прописала су да се од чисте добити одваја: 5% на име дотације резервном фонду, 10% на име дотације амортизационом фонду, 8% за тантијеме члановима Управног одбора, 2% за тантијеме члановима Надзорног одбора, 4% за тантијеме банчиним службеницима.¹³ На овај начин извршена је конкретнија класификација значаја чланова управе, али и смањен степен добити о којој је одлучивао збор акционара са 75% на 71%.

На привредне прилике у Краљевини СХС 1927. године негативно је утицала веома неродна година. Земљорадник, као највећи потрошач свих трговачких артикала није био у могућности да подмири ни основне потребе и зато се и трговина нашла „у дремежу и чека да је ова наступајућа година својим родом пробуди“.¹⁴ *Индустријско-привредна банка* у овом периоду давала је кредите трговцима, занатлијама, чиновницима и радницима. Стагнација у привредним пословима повећала је улоге на штедњу код готово свих новчаних завода, али је у том погледу ова нишка установа остала ускраћена већих прилива новца јер је приликом потврђивања правила од министра висина штедних улога била ограничена до износа основног банчиног капитала. Зато је *Индустријско-привредна банка* била принуђена да отказује поједине улоге или да новим улагачима одбија пријем. Из тих разлога дошло је до промене банчних правила у том смислу тако да висина укупних штедних улога није више била лимитирана.¹⁵

Неповољне привредне прилике обележиле су и 1928. годину, а у погледу новчаних завода односиле су се на велику рискантност у пласирању капитала. Управа *Индустријско-привредне банке* није била задовољна постигнутим резултатима. Иако је Банка располагала капиталом преко целе године, сигурност пословања довољна је у питање. Управа је била у ситуацији да повуче и пласира кредите, али је то радила у малом броју случајева, ради обазривости. Примала је резервисане улоге на штедњу и оне са отказима. Обиље новца

АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на IV редовном збору акционара одржаном 6. марта 1927.

12 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на IV редовном збору акционара одржаном 6. марта 1927.

13 АЈ, 65-1340-2324, Предлог Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на IV редовном збору акционара одржаном 6. марта 1927.

14 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на V редовном збору акционара одржаном 18. марта 1928.

15 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на V редовном збору акционара одржаном 18. марта 1928.

утицало је да ова установа смањи пасивну каматну стопу крајем 1928. и почетком 1929. године. То је уједно значило и смањење активне каматне стопе оним лицима и фирмама које је управа означила као „сигурним“.¹⁶

Привредна криза утицала је да су улагања у индустрију, занатство и трговину била веома скромна тако да је новца на тржишту било у изобиљу, што је утицало на снижавање каматних стопа тако да банке нису могле да повећају своје зараде већ су оне остајале исте, без обзира на и даље високе потребе становништва за кредитима. То је утицало да су дивиденде акционара банака у 1929. години углавном износиле као и претходне године, али је то учињено са доста труда.

У Београду и већим центрима није било падова новчаних завода под стечај, али то није био случај у провинцији. Током 1929. године пале су под стечај или обуставиле рад: *Нишка банка А. Д, Великоградискијански кредитни завод, Занатска кредитна банка из Зајечара, Лозничка привредна банка, Љишка банка, Варваринска земљорадничка банка, Рачанска штедионица и Паланачка кредитна банка (Економист 1930: 200–202).*

Табела 1. Главне позиције *Нишке индустријско-привредне банке*¹⁷

Година	Основни капитал	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фондови
1923.	1.000.000	951.181	435.961,50	8.663,80
1924.	2.000.000	2.879.482	1.051.982,80	26.311,80
1925.	2.000.000	1.839.290	1.215.686,70	48.836,80
1926.	2.000.000	3.547.690	1.986.944,00	69.538,80
1927.	2.000.000	4.596.483	2.198.377,00	136.059,73
1928.	2.000.000	4.306.912	2.285.528,00	189.393,00
1929.	2.000.000	3.457.992	2.178.150,00	234.102,00
1930.	2.000.000	3.268.851	2.378.863,00	267.460,00
1944.	2.000.000	2.035.862	2.094.439,00	381.677,00

Према важећем закону о акционарским друштвима, који је био протегнути закон Краљевине Србије на нову државу, сваке три акције доносиле су право на један глас, а акционар је могао да оствари право на највише десет гласова

16 АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на VI редовном збору акционара одржаном 17. марта 1929.

17 АЈ, 65-1340-2324, Рачуни изравнања Нишке индустријско-привредне банке од 1923. до 1929. године: *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslaviens 1926: 235; Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930, Jugoslaviens 1930: 314; Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931, Jugoslaviens 1931, 339; Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932, Jugoslaviens 1932, 336–337; АЈ, фонд Министарства финансија ФНРЈ, 12-587-136, Рачун изравнања Нишке индустријско-привредне банке на дан 31. децембра 1944.*

(Трговачки законик и специјални закон Краљевине Србије 1914: ССХХИ). Овај вид остваривања интереса акционара на зборовима акционарских друштава донет је у тренуцима када је држава желела да стимулише акционарски систем удруживања и заштити мале акционаре од мајоризације. У реалности, акционари су уписивали акције на своје и имена чланова својих породица, пријатеља и рођака који су гласали по жељи истинских власника акција и на тај начин подизали број остварених гласова према количини акција коју су поседовали.

Из тих разлога постало је јасно да се ограничавањем права крупних акционара ништа није добијало, па је почетком 1930. године дошло је до промене члана 65. (тачке 1. и тачке 3.) „Закон о акционарским друштвима од 10. децембра 1896. године“ који је ограничавао право акционара максимизирањем броја гласова. Законом од 31. јануара 1930. године акционари су добили могућност да на зборовима гласају не само лично већ и преко пуномоћника и да свака акција носи право на један глас. Део акционарских друштава искористио је ову могућност, а део је и даље задржао стари начин рада (Службене новине 7. фебруар 1930: 105). Нишка индустријско-привредна банка прихватила је предложену измену и променила банчина правила у смислу да је свака акција давала право на један глас.¹⁸

Жеље државе да прецизира пословања новчаних установа довеле су до објављивања „Закон о радњама“ од 5. новембра 1931. године. На основу додашњег рада банкама је скраћен делокруг рада, а Индустријско-привредна банка добила је право да се бави: есконтом и реесконтом меница; давањем зајмова на: покривене текуће рачуне; на све покретне ствари од вредности и на хипотеку; примањем новца на штедњу по уложним књижицама и текућим рачунима; вршењем наплате и исплате за туђ рачун.¹⁹

Наведене измене у правилима за рад новчаних завода временски су се поклопиле са избијањем банкарске кризе на простору Краљевине Југославије. Велика економска криза отпочела је крахом Вол Стрита октобра 1929. године. Главни индекс њујоршке берзе, Дау Џонс, доживео је стрмоглави пад и већ у првој седмици кризе износио је свега једну трећину претходне вредности. У наредне три године индекс је са 382 поена пао на 41,2 што је изазвало несташицу робе, глад и незапосленост, али и повлачење кредита које су САД пласирале у иностранство, повећање царина на увозну робу из европских земаља за чак 60% што је проузроковало смањење протока робе за 66% и довело до опште економске кризе у свету (Riße 2010: 71–81).

18 АЈ, 65-1340-2324, Предлог Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на VIII редовном збору акционара одржаном 22. фебруара 1931.

19 АЈ, 65-1340-2324, Дозвола за рад Нишке индустријско-трговачке банке од 6. фебруара 1933.

Новчана криза у Краљевини Југославији избила је потпуно неочекивано, почетком јесени 1931. године, када се домаћи привредни свет уљуљао да га је она мимоишла. Иако је криза већ готово две године изазивала привредну пустош у Европи, југословенски новчани заводи, велики а и мали, дочекали су је потпуно неспремни. Банке су биле успаване сталним порастом штедних улога у 1930. години, што се код појединих примећивало и током првог полугођа 1931. године.

Осим збивања на светском монетарном тржишту и напуштања златног стандарда од стране енглеске централне банке, било је и других чинилаца који су изазвали кризу поверења код новчаних завода у Југославији. Повлачење иностраних кредита из југословенских банака схваћено је као неповерење иностраних поверилаца према њима, а сазнање да су *Народна банка*, *Државна хидроелектрична банка* и *Поштанска штедионица* обуставиле давање кредита банкама и почеле да повлаче дате кредите, додатно су утицале на поверење према новчаним заводима. Јавност је показала неповерење у могућност сређивања државних финансија услед оронуте привреде, државне доплате за пшеницу и ниског курса државних папира, сумњала је у одрживост вредности динара, а већи одлив девиза од прилива утицали су да штедише подижу своје улоге и купују злато и девизе и несметано их износе у иностранство. Стабилност у банкарском сектору додатно је подривена вестима да ће држава узети принудни зајам на подлози штедних улога и увести општи мораторијум на отплату дугова (*Удружење банака Београд – Извештај Управној одбору о раду за 1931. годину 1932: 20–22*).

Своје мишљење о кризи банкарства у Југославији Удружење банака из Београда изнело је јавно: „Почев од августа 1931. године, десила се једна појава, веома значајна по новчане установе, како приватне тако и државне, у нашој земљи. Та је појава била у наглом и великом повлачењу улога и осталих потраживања од новчаних усанова, каква се у нормалним приликама не дешава. Она је изазвала веома тежак положај наших новчаних усанова, као и поремећај како у кредитним односима, који иначе нису били сређени, тако и нашој народној привреди, која је већ била оронута“ (*Правда* 28. мај 1932: 3).

Велике исплате штедних улога оставиле су банке на несигурној подлози, јер је повучени новац за дужи временски период постао недоступан. „Страх од несолвентности банака изазива навалу улагача на шалтере новчаних завода. Бојазан девалоризације изазива бекство од новчаница; купује се злато или стране девизе или реална добра. Ниједан страх нема тако велике очи као страх капитала од било каквих губитака. У извесним тренуцима он постаје тако велик и тако неразуман да баш убрзава оно што би се, тобож, желело да избегне. Услед тога страха и пролазне тешкоће кредитног и монетарног организма једне земље могу се лако претворити у озбиљне кризе“ (*Полишка* 27. септембар 1931: 2).

Током тридесетих година XX века на простору Југославије активна и пасивна каматна стопа је падала, а услед привредне кризе и повлачења штедних улога новчани заводи нису били у могућности да сигурно пласирају скроман расположиви капитал. Камата на првокласне менице смањена је у извесној мери у 1934. години најпре на основу понуде и потражње, а потом и по одредбама Уредбе о максимирању камате од 15. августа 1934. године. Крајем године камата за потпуно сигурне и ликвидне менице кретала се између 9% и 11%, а есконтна стопа Народне банке снижавана је у два маха, 9. фебруара од 7½% на 7% и од 16. јула од 7% на 6½%. Истовремено је снижавана и ломбардна стопа Народне банке и то од 9% на 8%, а потом на 7½% (*Народна банка Краљевине Југославије 1934 1935: XV*).

Нишка индустријско-привредна банка успевала је да остане присутна на тржишту капитала, мада с обзиром на околности, са умањеним учешћем и зарадом. Скупштине акционара одржаване су редовно у периоду у коме су одржаване и претходних година, тако да је у 1935. години скупштина одржана 31. марта (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije 13. februar 1935: 16*). Да овај новчани завод није имао проблем са својом активношћу заслужна је била структура његове клијентеле. Зајмопримци овог завода у највећој мери били су из редова градских привредника, који нису били заштићени Уредбом о заштити земљорадника од 19. априла 1932. године. Вредност „земљорадничких“ меница била је скромна у односу на укупан капитал овог завода и закључно са 1940. годином износила је свега 40.325 динара.²⁰

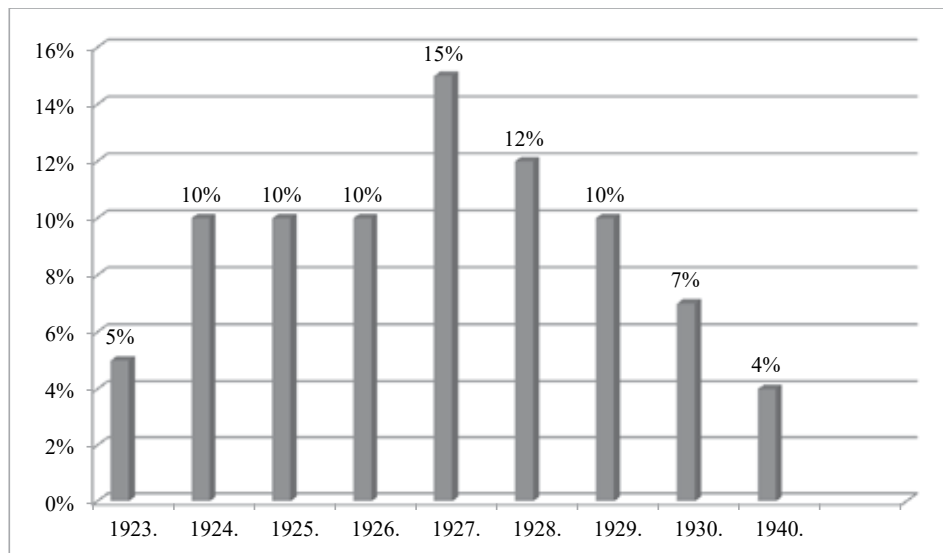
У овом периоду *Индустријско-привредна банка* ускладила је своја правила са уредбом министра финансија од 24. јуна 1938. године о образовању пословних резерви. Правила су промењена у смислу да је издвајање за редовни резервни фонд сада износило 10% од чисте добити, док је за амортизациони фонд издвајано 5%, што је до тог тренутка било обрнуто.²¹

Стабиловање привредне ситуације у Краљевини Југославији од 1936. до 1938. године било је прекинуто политичким догађајима у Европи током 1939. године. Узнемиреност услед заоштравања међународних односа испољавала се у повећаном подизању улога код новчаних банака. Да би се спречио нагли одлив, посебно великих улога, услед чега би трпели мали улагачи, а и привреда, југословенска влада је у ноћи између 1. и 2. септембра 1939. године донела уредбу којом су 2, 4. и 5. септембар проглашени банкарским празницима. Оваква мера морала је бити предузета хитно јер је само тако могла да донесе жељени ефекат. Мере владе биле су подржане јер је привредна и финансијска ситуација у земљи била стабилна, динар је имао покриће и изнад законског минимума, а није постојала ни бојазан

20 АЈ, 12-587-136, Рачун изравнања на дан 31. децембра 1944.

21 АЈ, 65-1340-2324, Предлог Управног одбора Нишке индустријско-привредне банке поднесен на XVI редовном збору акционара одржаном 12. марта 1939.

од оскудице у животним намирницама и другим основним намирницама. Влада је планирала да пре доношења даљих одлука у вези са штедним улозима консултује све заинтересоване стране, а све усвојене мере биле би донете и објављене пре истека усвојених банкарских празника и кретале би се у смеру да се уваже све оправдане потребе улагача и привреде (Време 3. септембар 1939: 9).

Графикон 1. Дивиденда акционара Нишке индустријско-привредне банке²²

Са избијањем рата на простору Краљевине Југославије највећи број новчаних завода прекинуо је све активности. Нишка индустријско-привредна банка покушала је да обнови рад по ослобођењу 1944. године, али је тај покушај био онемогућеним новим друштвено-политичким околностима. Нова власт подржавила је сва привредна предузећа и забранила рад приватним новчаним заводима. У образложењу да се не дозволи рад Индустријско-привредној банци стајало је да је то установа са малим капиталом која је имала карактер породичне банке. Наиме, од 10.000 акција, породице Цветковић, Миљковић и Пешић поседовале су 4.864, 2.631 и 1.331 акцију, односно 8.826 акција укупно или готово 90% капитала.²³

22 АЈ, 65-1340-2324, Рачуни изравнања Нишке индустријско-привредне банке од 1923. до 1929. године: *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslaviën 1926*: 235; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930, Jugoslaviën 1930*: 314; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931, Jugoslaviën 1931*: 339; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932, Jugoslaviën 1932*: 336–337; АЈ, 12-587-136, Списак лица којима је исплаћена дивиденда 1940.

23 АЈ, 12-587-136, Предлог помоћника министра финансија НР Србије Миливоја Илића да се не изда дозвола за рад Индустријско-привредној банци из Ниша од 8. марта 1946.

Чланови последње банчине управе били су: Јордан Н. Цветковић, председник, индустријалац, Никола Миљковић, сарач, Миодраг Х. Пешић, трговац, Добривоје Миљковић, трговац, Миливоје Цветковић, чиновник. Надзорни одбор: Петар Држајић, трговац, председник, Драги Милосављевић, трговац, Никола Цветковић и магистар фармације.²⁴ Савезним решењем од 7. октобра 1946. године формиран је Ликвидациони одбор ове банке који је приступио радњама везаним за престанак рада овог новчаног завода. Чланови Ликвидационог одбора били су: Предрог Вучковић, директор комуналног предузећа, Бранислав Живковић, чиновник Хипотекарне банке, Александар Петровић, референт за утврђивање ратних злочина.²⁵

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.
Архив Југославије, фонд Министарства финансија ФНРЈ.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Izveštaj „Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ u Zagrebu za godinu 1921, Zagreb 1922.

Народна банка Краљевине Југославије 1934, Београд 1935.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah (1921–1922), I, Zagreb 1923.

Правила Нишке акционарске штедионице, донесена на XXXIII редовној скупуштини акционара 25. мајна 1923. год, Ниш 1923.

Правила Нишке индустријско-привредне банке, Ниш 1922.

Стегнографске белешке Народне скупуштине Краљевине Срба, Хрватина и Словенаца, Редован сазив за 1926/27, књ. VI, Београд 1927.

Трговачки законик и степеници поскупина Краљевине Србије, Београд 1914,

Удружење банака Београд – Извештај Управног одбора о раду за 1931. годину, Београд 1932.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslavien, Zagreb 1926.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930, Jugoslavien, Wien 1930.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931, Jugoslavien, Wien 1931.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932, Jugoslavien, Wien 1932.

ШТАМПА

Време, Београд 1939.

Полијтика, Београд 1922; 1931.

Правда, Београд 1932.

Службене новине Краљевине Југославије, Београд 1930.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1935.

24 АЈ, 12-587-136, Списак чланова Управног и Надзорног одбора Нишке индустријско-привредне банке.

25 АЈ, 12-587-136, Лист за ревизију дозволе за рад.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајкић 1929: Велимир Бајкић. „Новчарство“, *Јубиларни зборник живоїа и рада Срба, Хрваїа и Словенаца 1918–1928*, II, Београд: Матица живих и мртвих СХС, 522–553.
- Весић 2003: Ivan M. Vesić. *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918–1923*, Београд: Stubovi kulture.
- Бецић 2015: Иван М. Бецић. „Чачанска обласна банка“, *Зборник радова Народної музеја*, XLV, 61–72.
- Бецић 2016а: Иван М. Бецић. „Чачански кредитни завод“, *Зборник радова Народної музеја*, XLVI, 37–50.
- Бецић 2016б: Иван М. Бецић, „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, у: *Велики раїи 1914–1918: Узроци, њоследице, ѡумачења*, I, ур. Александар Растовић, Ниш: Филозофски факултет, 749–762.
- Вучо 1955: Никола Вучо. *Привредна исиїорија Србије до Првої свеїскої раїа*, Београд: Научна књига.
- Ђуровић 1986: Smiljana Đurović. *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*, Београд: Institut za savremenu istoriju.
- Исиїорија срїскої народа* 1994: *Исиїорија срїскої народа VI-1*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Народна банка 1934: Народна банка 1884–1934*, Београд: Завод за израду новчаница.
- Јовановић 2018: Драгољуб Јовановић. *Економске и друшїивене њоследице раїа у Србији*, Београд: Службени гласник.
- Поповић и Мишић 1929: Новак Поповић и Душан Мишић. *Наша домаћа ѡривреда*, Београд: Геца Кон.
- Рибе 2010: Stefan Riße. *Die inflation kommt! Die besten Strategien, sich davor zu schützen*, München: FinanzBuch Verlag.
- Станић 1920: Андра Станић. „Наш железнички саобраћај“, *Нови живои*, 242–243.
- „Стање новчаних завода у 1929.“, *Економисїи*, 3, Београд 1930, 200–203.

Ivan M. BEČIĆ

INDUSTRIAL AND COMMERCIAL BANK OF NIŠ

SUMMARY

The need to unite capital in order to meet the needs of primarily its own shareholders caused the establishment of a large number of monetary institutes in the Kingdom of Serbia. These financial institutions were not divided into commercial banks and purely banking institutions, so money institutions often appeared as owners of various industrial and commercial companies.

With the end of the Great War on the territory of Serbia, there was a great need for reconstruction and construction, so that the shortage of capital was chronic. In such circumstances, during 1922, the Industrial and Commercial Bank of Niš was founded, with at that time, a modest million dinars of share capital. The composition of the shareholders directed the business policy of this bank, so that at first, in addition to banking, it also dealt with commodity affairs. However, the bank's management quickly realized that working with short-term bill loans was the most profitable and this type of business became not only central but also the only one.

By the end of 1924, the bank's capital was increased to two million dinars, and the success of its business was reflected in the fact that until the outbreak of the banking crises in Yugoslavia in 1931, this monetary institution regularly paid dividends to its shareholders. The severe economic crisis in Yugoslavia during the 1930s almost completely paralyzed the work of banks, and many stopped working. Industrial and Commercial Bank of Niš a financially stable institution and at no time was its business questioned. This institution managed to provide earnings to its shareholders even in such circumstances. The reasons for that can be found in the structure of Niš and did not put pressure on the new institution regarding the withdrawal of savings deposits.

The industrial and Commercial Bank was managed by the Cvetković, Miljković and Pešić families, who owned almost 90% of the shares of this institution. The outbreak of the World War Two in the territory of the Kingdom of Yugoslavia hindered the further work of the Industrial and Commercial Bank, while the government established in Yugoslavia after the 1945 elections shut down all private institutions, which made this institution cease to exist.

Key words: Industrial and Commercial Bank of Niš dividend, great economic crisis, World War II, liquidation.